

Žemaičių Kalvarijos religinio centro įkūrimas ir formavimasis XVII a. viduryje

Dalia Vasiliūnienė

*Kultūros, filosofijos ir meno institutas,
Saltoniškių g. 58, LT-2026 Vilnius*

Straipsnyje pateikiami neskelbti istoriniai duomenys apie Žemaičių Kalvarijos religinio centro įsteigimą ir formavimąsi XVII a. viduryje. Pasielkus rekonstrukcinį bei lyginamąjį metodus analizuojama pradinio laikotarpio Kryžiaus kelio komplekso struktūra, atskleidžiami prieš šimtmečius prarasto architektūrinio meninio vaizdo fragmentai.

Raktažodžiai: Žemaičių Kalvarija, Gardai, J. Tiškevičius, M. Bardauskas, dominikonai, jėzuitai, kalvarija, Kryžiaus kelias, Jėzaus Kančios kultas

Pastaruoju dešimtmečiu suintensyvėję Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūros tyrinėjimai išplėtojo interesų ir problemų ratą, atskirose srityse pervertino ir gerokai pagilino turėtas žinias. Tačiau sintetines kultūrologines studijas vis dar akivaizdžiai apsunkena fragmentiški LDK kultūros tyrimai ir duomenų stygiaus nulemti inertiški vertinimai. Net ir gana žinomi, mokslinių interesų plotmėje užčiuopti ir tarsi puikiai pažįstami Lietuvos kultūrinės raidos reiškiniai ar objektai įdėmiau pažvelgus sukelia daugybę klausimų. Ieškant atsakymų į juos, neretai tenka paneigti ar pakoreguoti nusistovėjusius vertinimus, daryti naujas išvadas ar bent pasiūlyti tolesnes problemas nagrinėjimo gaires.

Žemaičių Kalvarijos religinis-piligriminis centras, buvęs Lietuvos dominikonų provincijos vienuolynas, yra reikšmingas Lietuvos Katalikų Bažnyčios istorinės-kultūrinės raidos nagrinėjimui įvairiais aspektais, tačiau jo praeitis lig šiol menkai težinoma. Kalvarijos įsteigimas Gardų vietovėje XVII a. viduryje jau nuo seno siejamas su Žemaičių vyskupo Jurgio Tiškevičiaus (1633–1649) (1 pav.) bei dominikonų ordino veikla, tačiau fragmentiška informacija neleido giliau suvokti ir atskleisti Jėzaus Kančiai skirto komplekso įkūrimo intencijas, steigimo procesą lėmusias aplinkybes. Nebuvo plačiau aptariama ir XVII a. Žemaičių Kalvarijos meninė kultūra, nors buvo nagrinėtos liturginės apeigos, giesmės, o pavieniai dailės kūriniai pateko dailėtyrininkų akiratini¹.

1. Žemaičių vyskupo Jurgio Tiškevičiaus portretas. Dailininkas J. Šyrma (apie 1875 m., pagal XVII a. portretą). *Žemaičių Kalvarijos bažnyčia* (V. Balčyčio nuotrauka, 2001)

Mokslinėje ir populariojoje spaudoje, taip pat ir Žemaičių Kalvarijai skirtose monografijose, įvairuoja dvi skirtingos dominikonų vienuolyno įsteigimo datos: 1637 ir 1642 m.

1637 metus, nežinia kuo remdamasis, pirmasis pateikė Motiejus Valančius², o vėlesni autoriai pasiklovē jo nuomone³. Šiuose tyrinėjimuose faktai paprastai pateikiami tokia seka: vyskupas J. Tiškevičius pirma įsteigė vienuolyną, o tik po to – kalvariją. Tačiau 1637 m. nepatvirtinti autentiškais dokumentais, jais abejoti verčia ir vyskupo J. Tiškevičiaus 1639 m. popiežiui įteiktas pranešimas apie Žemaičių vyskupijos padėtį, kuriame tarp kitų vienuolijų dominikonai nebuvo paminėti⁴.

Kiti XIX a. tyrinėtojai teigė, jog dominikonų vienuolynas įkurtas vėliau – 1642-aisiais⁵. Susipažinęs su šiais darbais (taip pat ir autentiškais dokumentais), Jonas Totoraitis, o ilgainiui ir vėlesni autoriai bandė aiškinti datų nesutapimą ir laikėsi nuostatos, kad dominikonai Garduose darbavosi iki konvento įsteigimo⁶. Bet kuriuo atveju manoma, kad dominikonai dalyvavo kalvarijos kūrimo procese.

Straipsniu norima pasakyti, kad nors chronologiškai artimi, kalvarijos įkūrimo ir dominikonų atsiradimo Garduose faktai nebuvo tapatūs ir vienalaikiai. Negalime atmesti prielaidos, kad Garduose apie 1637 m. galėjo veikti vienas ar kitas šio ordino siųstas misionierius, tačiau linkstama abejoti, ar pradiniame kalvarijos kūrimo etape dominikonų vienuoliai dalyvavo kaip organizuota grupė. Pasitelkus naujai atrastus duomenis, siekta atskleisti bei įvertinti Žemaičių Kalvarijos atsiradimo aplinkybes, patikslinti jo eigą, rekonstruoti galimą to meto Kryžiaus kelio komplekso vaizdą.

* * *

Po Tridento susirinkimo reformuotoje Katalikų Bažnyčioje buvo atgaivinta ir suaktyvėjo atlaidų gavimo praktika svarbesniuose religiniuose centruose. Europoje vėl suklestėjo senosios piligrimystės vietos, atsirado daug naujų. Vėlai krikščionybę priėmusi Lietuva šioje srityje buvo gerokai atsilikusi. Žemaitijoje ypač trūko dieviškos malonės išskirtų šventovių. Vietinės bažnyčios, tarp jų ir pati Varnių katedra, negalėjo pasigirti netgi žymesnėmis relikvijomis. Pirmaisiais J. Tiškevičiaus vyskupavimo metais Žemaitijoje, anot jo paties, buvo trys šventais atvaizdais garsios, daug maldininkų sutraukdavusios bažnyčios: Tverų, Šiluvos ir Zapyškio⁷. J. Tiškevičiaus veikla Žemaičių vyskupijoje – vienuolynų steigimas, vyskupijos sinodų šaukimas ir kt. – rodo, kad jis puikiai suvokė potridentinės Bažnyčios nurodymų svarbą stiprinant katalikybės pozicijas Žemaitijoje. Pastarajam tikslui galėjo puikiai tikti atlaidų privilegijomis aprūpinta, šventenybėmis ir jų teikiamomis malonėmis garsėjanti vieta. Žemaičių Kalvarijos steigimo istorija ir aplinkybės rodo, kad J. Tiškevičius buvo užsimojęs įkurti stambų piligrimystės centrą savo vyskupijoje.

Papildomų duomenų apie Žemaičių Kalvarijos įkūrimą suteikia 1643 m. Vilniuje spausdinta jėzuitų auklėtinio Mikalojaus Bardausko knyga „Novae Hierusalem Fax Nova...“ (Naujosios Jeruzalės Naujoji šviesa...)⁸. Šis painus, prasta lotynų kalba parašytas barokinis tekstas nėra patikimiausias istorinis šaltinis, tačiau, sukurtas praėjus vos penkeriems metams nuo aprašomų įvykių, gerokai papildo ir pakoreguoja istoriografijoje išsivyravusias nuostatas dėl Žemaičių Kalvarijos steigimo aplinkybių.

Istorinė knygos dalis pradedama 1638 m. įvykiais, kai vyskupui J. Tiškevičiui kilo mintis Žemaitijoje įkurti vietą, skleidžiančią tikintiesiems išganymo malonę, kurios „ieškantys pasaulyje vargiai rasdavo“⁹. Tais metais J. Tiškevičius pasikvietė du žymius Lietuvos jėzuitų ordino vienuolius: ispaną Benediktą de Soksą (Soxo) ir žemaitį Mykolą Ginkevičių¹⁰. Pasak M. Bardausko, šiedu vyrai atvyko Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų iškilmių metu, paskutinę oktavos dieną. Vėliau prie B. de Soksos ir M. Ginkevičiaus prisijungė jėzuitas Jonas Jaknavičius¹¹.

Interpretuojant gana neaiškų, retorinėmis figūromis perkrautą tekstą galima suprasti, kad netrukus Garduose J. Tiškevičius surengė pasitarimą. Matyt, čia buvusiam vyskupo dvare įvyko J. Tiškevičiaus inicijuotas susirinkimas¹², į kurį buvo pakviesti minėti jėzuitai, turėję apžiūrėti konkrečią vietovę, ir platesnei, autoriaus tiksliau neapibūdintai auditorijai pateikti savo nuomonę dėl kulto centro įsteigimo. M. Bardauskas nepatiksina, kokio pobūdžio tai buvo susirinkimas. Kadangi tuo metu kapitulos posėdžiai paprastai vykdavo Varnių katedroje, greičiausiai tai buvo pagal jėzuitų tradicijas surengta vieša diskusija. Viešą renginio pobūdį liudija tekste vartoti žodžiai: „viešinti sumanymą“, „palankiai nusiteikę palydovai“, „visuotinių plojimų lydymas“, „visi suėjo į namus“¹³.

Susirinkimo metu įvyko diskusija, kurios metu J. Jaknavičius siūlė Garduose įsteigti šv. Jono garbinimo vietą¹⁴. Tokią nuomonę, matyt, lėmė ne tik troškimas pagerbti savo šventąjį patroną, bet ir tai, kad Garduose jau egzistavo Šv. Jono Krikštytojo bažnyčia, buvo pradėjęs plėtotis kultas¹⁵. Kokią materialią formą turėjo įgauti J. Jaknavičiaus idėja, nežinia. Pasak M. Bardausko, įtaigi prityrusio pamokslininko kalba susilaukė pritarimo, tačiau kiti du jėzuitai – B. de Soksas ir M. Ginkevičius – išdėstė ne tik savo pačių, bet kartu ir vyskupo nuomonę dėl Kryžiaus kelio įkūrimo Garduose. Jų kalbos paveikti klausytojai, „...užmiršę anksčiau kalbą, labiau prijautė Kristui, nei Jonui“¹⁶.

Šiame susirinkime, įvykusiame, matyt, 1638 m. vasaros pabaigoje ar rudenį, buvo galutinai nutarta Garduose įkurti Jėzaus Kančiai paskirtą kompleksą. Jau kitą dieną vyskupas J. Tiškevičius įsakė kryžiais pažymėti būsimos kalvarijos teritorijos ribas¹⁷.

Kaip įprasta baroko laikais, šventa, stebuklais garsėjanti vieta negalėjo atsirasti be prieš tai čia įvykusių stebuklingų dieviškos valios apreiškimų, kurie liudijo

ypatingą vietovės statusą ir pranašavo būsimą jos šlovę. Neatmestina prielaida, kad panašūs pasakojimai buvo privaloma tokios reikšmingos vietos, kaip Jėzaus Kančios kultui skirta kalvarija, steigimo sąlyga. Zebrzydowo ir Góros kalvarijų Lenkijoje kūrimą XVII a. taip pat lydėjo žinios apie prieš tai vykusius pranašingus reginius¹⁸. Galima spėti, kad kartu su kitais steigimo darbais reikėdavo pasirūpinti, kad atsirastų ir būtų žinomi liudijimai, jog kalvarijos vieta buvo Dievo Apvaizdos valia nulemta ir patvirtinta. Tokio pobūdžio pasakojimai, pasirodo, lydėjo ir Gardų kalvose kuriamą kalvariją. Ilgainiui jie, kaip ir dauguma kitų čia vykusių stebuklų, buvo pamiršti¹⁹.

M. Bardausko knygoje pateikti du stebuklingi apreiškimai, patvirtinę šios vietovės prigimtinį šventumą ir, anot autoriaus, sustiprinę J. Tiškevičiaus apsisprendimą. Viename jų rašoma, kad į vyskupą kreipėsi senelis, kuris prisiminė, kad jaunas kartą naktį ganydamas gyvulius jis Gardų kalvose patyrė regėjimą: staiga šalia jo atsiradęs „skaistus“ nepažįstamas vyras, kuris paklausęs, kas piemeniui davęs valią savo banda niekinti Šventą vietą, liepęs tuojau pat palikti šią kalvą, nes tai esanti Šventa Žemė. Tuomet jaunuolis pamatęs, kaip „milžiniško užgriūvančio vandens sąmyšyje visi tie Gardų kalnai tai iškyla, tai panyra“. Jo banda ėmėsi bėgti, o piemuose suskubęs paskui ją. Namuose tėvas, sužinojęs tokio ankstyvo grįžimo priežastį, jam išaiškinęs, kad ateis laikas, kai Gardų kalnai bus garbinami²⁰. Įdomu tai, kad čia pat M. Bardauskas pridūrė, kad tai papasakojęs senelis turėjęs suprasti, jog minėtas vyras buvęs panašus į vyskupą J. Tiškevičių. Tokio pobūdžio pasakojimuose retai dievišką valią skelbia ne šventasis, o realus istorinis asmuo.

Antrąjį apreiškimą patyrė dorumu ir pamaldumu pasižymėjęs moteris, gyvenusi Garduose ar netoli jų. Nuo ligos vis labiau silpstanti, staiga ji išvydo šviesą kambaryje ir, pajutusi „stebuklo viltį“, sukaupė jėgas ir nuėjo prie lango, kur išvydo Gardų kalvos viršūnėje dangiškais spinduliais degantį milžinišką namą. Išėjusi į kiemą stebėjo reginį. Klausinėjama namiškių apie staigų išgijimą, kalbėjo, kad ją išgydė Jėzus, kurį matė „Judėjų kankinamą, plakamą, spjaudomą, pajuokiamą, [...] papuoštą išsiliejusio kraujo purpuru“. Žinia apie įvykį vėliau pasklido ir pasiekė patį vyskupą²¹.

Sunku pasakyti, ar ryžtingi vyskupo veiksmai, ar jėzuitų įtaka, ar stebuklingų apreiškimų paskelbimas ir populiarinimas lėmė, kad Gardų kalvarijos steigimas susilaukė daugybės šalininkų ir rėmėjų visuose visuomenės sluoksniuose. Tikinčiųjų užsidegimą mini ne tik M. Bardauskas, bet ir anoniminis autorius, 1648 m. parašęs poemą „Calvaria Samogitiae...“²².

Atrodo, kad iki 1639–1641 m. kelionės į Romą²³ J. Tiškevičius buvo paskyręs vietą, kurioje bus steigama kalvarija, ir galbūt kryžiais pažymėjęs būsimų stočių vietas. Neatmestina prielaida, kad buvo pradėtos ir didesnės statybos. Kokie darbai vyko jam nesant ir kas jiems galėjo vadovauti, nežinia. Savo 1639 m. pra-

nešime-reliacijoje vyskupas rašė, kad „...pagal septynių bažnyčių mieste modelį reikia [...] steigti septynis altorius tik ką įkurtoje Kalvarijoje“; ten pat jis minėjo, kad komplekse vyksta didelės statybos ir siekiama, kad apeigų iškilmingumas „nenusileistų apeigoms, kurios Kalvarijos kalne Lenkijoje su didžiule nauda pamaldumui yra vedamos ir atliekamos“²⁴. Iš teksto galima suprasti, kad J. Tiškevičius kalvariją Garduose kūrė lygiuodamasis į Lenkijos Zebrzydowe (apie 1600 m.) statomos kalvarijos pavyzdį. Jis taip pat orientavosi į vieną iš seniau (nuo vėlyvųjų viduramžių) žinomų Kryžiaus kelio pamaldumo formų – septynių bažnyčių mieste arba septynių altorių lankymą²⁵.

J. Tiškevičius, būdamas Romoje, pasirūpino, kad jo steigama kalvarija turėtų priderančias tokiai vietai atleidų privilegijas, kurios buvo labai svarbios kuriant naują piligrimystės centrą. Jas suteikė popiežius Urbanas VIII 1639 ar 1640 metais²⁶. Pasak M. Valančiaus, J. Tiškevičius gavo atlaidus šešioms koplyčioms: *Paskutinės Vakarienės, Maldos Alyvų Sode, Nuplakimo, Erškėčiais vainikavimo, Nukryžiuavimo ir Palaidojimo*. Jeruzalėje šiuos Jėzaus kančios epizodus menančiose bažnyčiose ar koplyčiose buvo teikiami visuotiniai atlaidai²⁷. Paprastai kalvarijos gaudavo tokius pat atlaidus, kaip ir Jeruzalės vietos.

M. Valančius taip pat rašė, kad vyskupas pats paskyrė vietas, kur turėjo stovėti 19 koplyčių, ir savo pinigais jas pastatė. Dėl pirmojo teiginio nėra pagrindo abejoti, nors J. Tiškevičius galėjo dar kartą pasinaudoti jėzuitų patarimais ir pagalba. Juolab kad M. Bardausko knygos istorinės dalies pabaigoje, nors nekonkrečiai, bet yra pabrėžtas jų indėlis steigiant ir statant Žemaičių Kalvariją²⁸.

Teigti, kad J. Tiškevičius vienas finansavo kalvarijos kūrimą, būtų neteisinga. M. Bardauskas, kaip ir pridera tokio pobūdžio veikale, dėkojo visiems geradariams, atskirai išreikšdamas padėką tiems, kurie jos ypač nusipelnė. Pirmuoju jis dar kartą paminėjo vyskupą J. Tiškevičių, tačiau nedera pamiršti, kad visą savo veikalą M. Bardauskas skyrė LDK rūmų maršalkai Kazimierui Leonui Sapiegai. Panegirika šiam asmeniui sudaro pirmąją veikalą dalį. To priežastis buvo ne tik žinomas magnato dėmesys jėzuitų vienuolijai, kurios auklėtinis buvo pats teksto autorius, bet ir Gardų kalvarijos aplankymas²⁹. Šis didikas buvo dosnus Katalikų Bažnyčiai, tad greičiausiai jo parama neaplenkė ir naujosios kalvarijos, kurioje lankėsi vienas pirmųjų.

Kitas labai aiškiai įvardytas geradarys, „negailėjęs didžiulių išlaidų, kol neatsirado Gardų Kalnuose šitas [...] palaimintasis Reginys, iškildamas į nuostabų pavidalą“, buvo Jonas Alfonsas Lackis. Šis didikas, 1643 m. tapęs Žemaičių seniūnu, taip pat garsėjo parama bažnyčioms, vienuolynams ir labdarinėms įstaigoms. Pirmasis Lietuvos dominikonų provincijolas, tuo metu dar generalinis vikaras Petronijus Kamienskis, 1647 m. sausio 15 d. sakdamas pamokslą J. A. Lackio laidotuvėse, be kitų jo dorybių, minėjo dažną pasninkavi-

mą, atgailas ir piligrimines keliones į Trakus, Čenstakavą, Liubliną, taip pat ir į Kalvariją³⁰.

Tarp rėmėjų atskirai pagerbtas ir Stanislovas Vaina, Palangos seniūnas, žinomas kaip Palangos altarijos fundatorius.

Turint galvoje šių išvardytų didikų politinę galią, turtus bei užuominas M. Bardausko tekste, galima numanyti, kad jie gerokai parėmė kalvarijos statymo darbus – taigi vyskupas J. Tiškevičius nebuvo vienintelis, teikęs lėšų religinio centro steigimui.

* * *

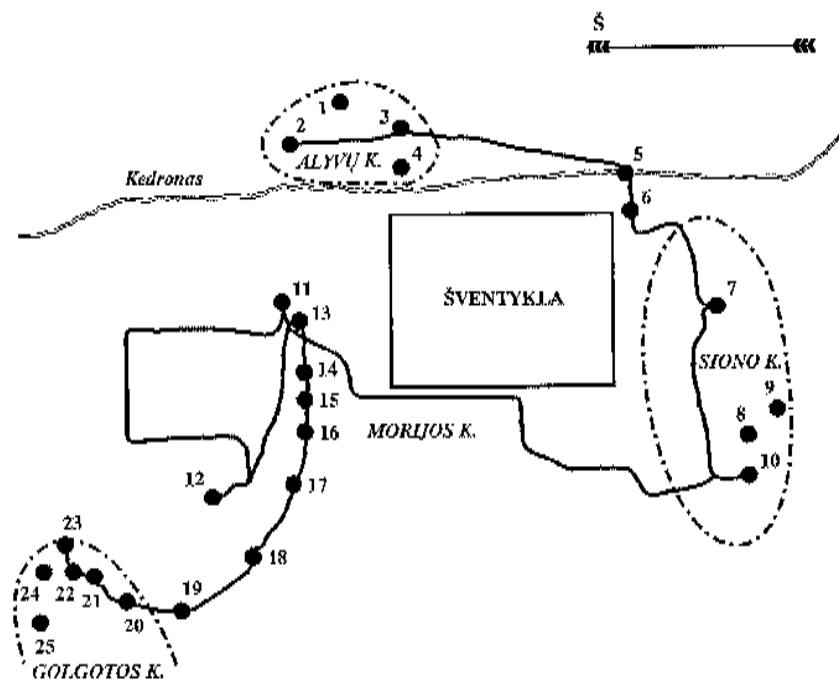
Žemaičių Kalvarijos komplekso tyrinėjimus apunkina duomenų trūkumas. Neteko aptikti XVII–XVIII a. bažnyčios ir vienuolyno inventorių³¹. Vertingų, nors gana miglotų užuominų apie XVII a. vidurio kalvarijų ansamblio vaizdą galima rasti minėtuose XVII a. leidiniuose „Novae Hierusalem Fax Nova...“ ir „Calvaria Samogitiae...“. Trūkstant duomenų, ypač svarbi tampa kitų Lietuvos ir Lenkijos analogiškų kompleksų lyginamoji medžiaga, pateikta lenkų mokslininkų darbuose³².

Anot autorių, tyrinėjusių panašių XVII a. kompleksų steigimo aplinkybes ir kompoziciją, kalvarijoms specialiai būdavo parenkama vieta, kurios gamtovaizdis atitiktavo tam tikrus reikalavimus. Tai turėjo būti kalvota vietovė su keliais pagrindiniais masyvais, atitinkančiais Jeruzalės aukštikalnes – Alyvų, Siono, Morijos ir Kalvarijos kalnus, taip pat Kedrono upės vagą³³. Reikia pasakyti, kad toks Jeruzalės planas Lenkijoje ir Lietuvoje buvo žinomas iš olandų biblioto ir geografo Christiano Adrichomius sudaryto, 1584 m. išleisto, ne kartą papildomai spausdinto leidinio „Theatrum Terrae Sanctae...“³⁴ (2 pav.). Jo įtaka XVII a. įsteigtoms kalvarijoms jau aptarta lenkų mokslininkų darbuose.

Panašūs vietos parinkimo kriterijai buvo taikyti ir kuriant kompleksą Garduose. Kaip rašyta 1648 m. poemoje, Gardų kalvarija buvo įkurta ant septynių kalvų³⁵. Vietovės reljefas iš tikrųjų labai kalvotas, jame galima išskirti septynias (ar net daugiau) didesnes aukštumas.

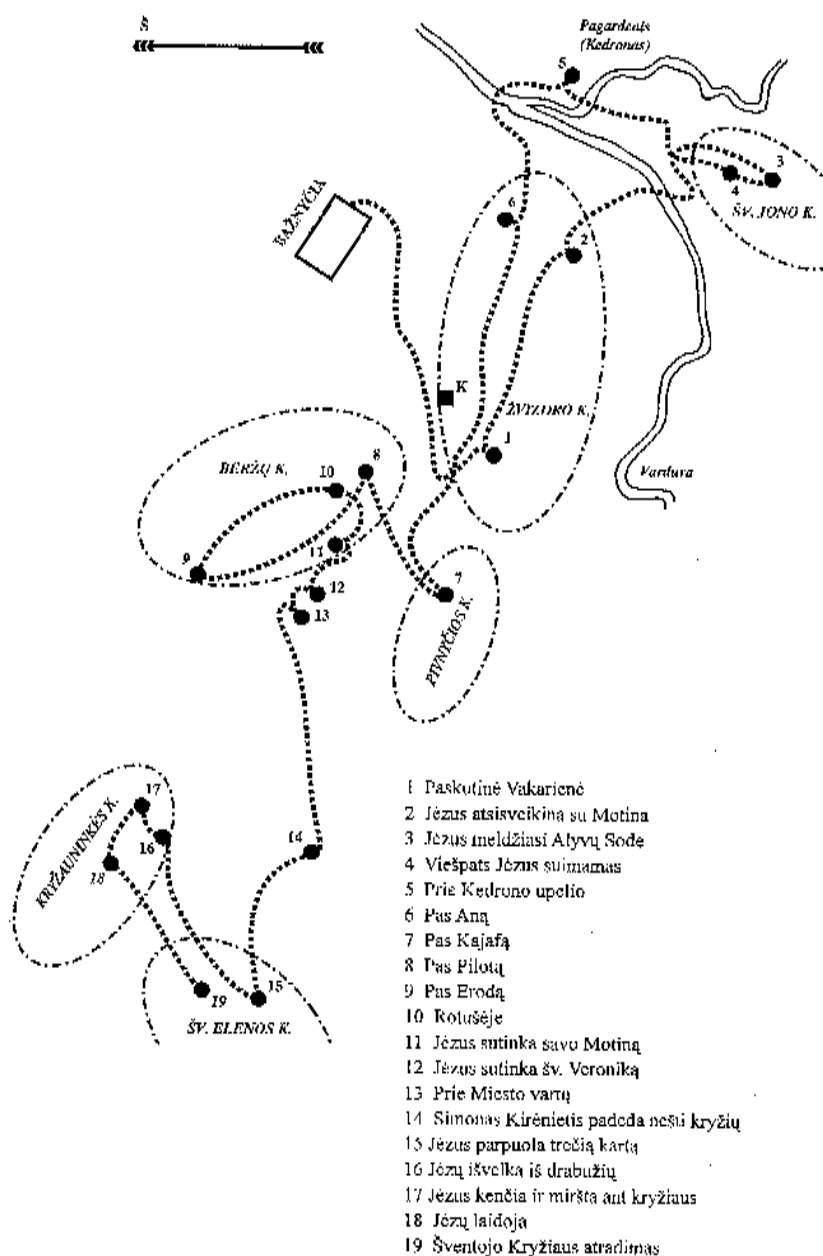
Žemaičių Kalvarijos komplekse buvo sukurtas labiau išplėtotas ilgesnis Kryžiaus kelio variantas (3 pav.). Jėzaus Kančios kelią čia sudaro 19 stočių koplytėlių³⁶. „Suėmimo“ kelyje yra 9 stotys, žyminės vietos nuo *Paskutinės vakarienės* iki *Pas Erodo*. „Tikrąjį“ Kryžiaus kelią čia sudaro 9 stotys nuo *Rotušės* iki *Jėzų laidoja*³⁷. Paskutinė, Šv. Elenos, koplytėlė (19 stotis) pašvęsta *Šventojo Kryžiaus Atradimui*.

Palyginus Žemaičių Kalvarijos Jėzaus Kančios kelio kompozicinę struktūrą su Ch. Adrichomius knygoje pateiktu Jeruzalės planu, galima įžvelgti gana daug akivaizdžių sutapimų. Jeruzalės Alyvų kalnas su stoti-

- 1 Dangun Žengimas
- 2 Malda Alyvų Sode
- 3 Suėmimas
- 4 Švč. Mergelės Marijos kapas
- 5 Prie Kedrono
- 6 Rytų vartai
- 7 Ano namai
- 8 Paskutinė Vakarienė
- 9 Švč. Mergelės Marijos namelis
- 10 Kajafo namai
- 11 Piloto rūmai
- 12 Erodo rūmai
- 13 Kryžiaus uždėjimas
- 14 Pirmasis parpuolimas
- 15 Susitikimas su Motina
- 16 Simonas Kirėnietis padeda nešti kryžius
- 17 Susitikimas su šv. Veronika
- 18 Antras parpuolimas
- 19 Susitikimas su verkiančiomis moterimis
- 20 Trečias parpuolimas
- 21 Rūbų nuvilkinimas
- 22 Prikalimas prie kryžiaus
- 23 Nukryžiuavimas
- 24 Švč. Mergelė Marija Sopulingoji
- 25 Jėzaus Kapas

2. Jeruzalės Kryžiaus kelio schema. Pagal Ch. Adrichomius

3. Žemaičių Kalvarijos Kryžiaus kelio plano schema

mis, vaizduojančiomis *Maldą Alyvų sode* ir *Suėmimą*, – tai Šv. Jono kalnas su atitinkamo pavadinimo stotimis. Kaip Jeruzalėje, taip ir Žemaičių Kalvarijoje, tai yra vienintelė kalva, esanti kitoje nei likęs Kryžiaus kelias Kedrono (Varduvos su įtekančiu Pagardeniu) upės pusėje. Siono kalnas, kuriame yra stotys *Paskutinė vakarienė*, *Pas Aną* ir *Pas Kafafą*, Žemaičių Kalvarijoje apima dvi kalvas – Žvizardro ir „Pivnyčios“. Jeruzalėje didelę miesto dalį užimančią Morijos kalno teritoriją, kurioje Ch. Adrichomius lokalizavo Piloto pretorijų, Erodo rūmus ir Kryžiaus kelio pradžią, Žemaičių Kalvarijoje atitinka Beržų kalnas, kuriame yra stotys *Pas Pilotą*, *Rotušėje* ir atokiau – *Pas Erodą*. Šio kalno papėdėje taip pat išdėstytos pirmosios Kryžiaus kelio stotys. Už Jeruzalės miesto teritorijos buvusį Kal-

varijos (Golgotos) kalną atitinka atokesnė „Kryžiauninkės“ kalva su *Rūbų nuvilkimo*, *Nukryžiavimo* ir *Šv. Kapo* koplyčiomis.

Ir Jeruzalės, ir Žemaičių Kalvarijos planuose Alyvų kalno ir Kryžiaus kelio, prasidedančio nuo Piloto pretorijaus, o besibaigiančio ant Gulgotos kalno, tarpusavio padėtis labai panaši. Abiem atvejais rytų pusėje esančio Alyvų kalno atžvilgiu Kryžiaus kelio trajektorija nukreipta į vakarus, pabaigoje pasukta šiaurės kryptimi, tik Žemaičių Kalvarijoje Kryžiaus kelias kiek labiau pakreiptas į šiaurės vakarus.

Pagrindinis ir labai svarbus skirtumas tarp abiejų planų yra tas, kad Žemaičių Kalvarijoje Suėmimo kelio trasa pasislunko gerokai į šiaurę, kai tuo tarpu Jeruzalėje Siono kalno stotys yra pietinėje miesto dalyje. Jeruzalėje abi Jėzaus Kančios kelio dalys skiria didelę miesto teritoriją, o Žemaičių Kalvarijoje Suėmimo kelio stotys išdėstytos beveik toje pat ašyje kaip ir Kryžiaus kelias. Taigi visas kompleksas tapo išstėtas pagal išilginę ašį.

Šį svarbų pakeitimą, matyt, sąlygojo keletas priežasčių. Visų pirma „taisyklingai“ lokalizuojant Siono kalną jis būtų atsidūręs visai lygioje vietoje, nes šioje teritorijoje nėra jokių didesnių aukštumų. Be to, tokiu atveju jis būtų toje pat upės pusėje kaip ir Alyvų kalnas, o Evangelijoje, aprašant įvykius po Paskutinės Vakarienės, pasakya: „...nuėjo anapus Kedrono upelio, kur buvo sodas“ (*Jn 18, 1*). Žinoma, tokį kal-

varijos teritorijos „suspaudimą“ galėjo lemti ir paprastesnės priežastys, susijusios su žemės nuosavybės apribojimais. Be to, visam kalvarijų komplekso planui įtakos galėjo turėti ir XIII–XIV a. susiformavusi pagrindinio gyvenvietės kelio Alsėdžiai–Šarnelė kryptis³⁸.

Palyginus Lenkijos Zebrzydowo kalvarijos planą su Ch. Adrichomius planu, kaip ir Žemaičių Kalvarijoje, pastebimas panašus, nors ne toks ryškus Suėmimo ir Kryžiaus kelių trajektorijų tarpusavio suartėjimas³⁹. Vyskupas J. Tiškevičius 1639 m. pranešime-realiacijoje į Romą paminėjo Zebrzydowo kalvariją, į kurią norėta lygiuotis atliekamų apeigų efektingumu⁴⁰. Yra pagrindo manyti, kad pats vyskupas arba jo aplinkos žmonės buvo susipažinę su Zebrzydowo kalvarijos plano struktūra ir architektūriniu-meniniu sprendimu.

Prenkant atskirų stočių vietas kiekvienoje konkrečioje vietovėje, buvo sunku išlaikyti Ch. Adrichomius pateiktus tikslus atstumus, todėl stengiasi nustatyti bent jų proporcijas. Žemaičių Kalvarijoje kopyltėlės taip pat sugrupuotos orientuojantis į Jeruzalės pavyzdį, tačiau neišlaikyti atstumai tarp trijų vadinamųjų Siono kalno kopyltėlių: atskirai stovinti kopyčia *Pas Kajafą* yra per daug nutolusi nuo *Paskutinės vakarieniės* vietos ir dėl minėtos pasislinkusios Suėmimo kelio trajektorijos santykinai per daug priartėjusi prie Morijos (Beržo) kalno stočių.

Žemaičių Kalvarijoje nėra kai kurių Jeruzalės Kryžiaus kelio plane pažymėtų vietų, tačiau bendras stočių eiliškumas nepakeistas. Vienintelė kopyltėlė – *Simonas Kirėnietis* – Žemaičių Kalvarijoje dėl nežinomų priežasčių yra atsidūrusi kitoje vietoje. Dažniausiai ji būna po *Susitikimo su Motina*, prieš *Šv. Veronikos* stotį⁴¹. Žemaičių Kalvarijoje ji nukelta į Kryžiaus kelio pabaigą ir yra tarp *Miesto vartų* ir *Trečiojo Parpuolimo*.

XVII a. Kryžiaus kelio stočių tvarka pačioje Jeruzalėje dar nebuvo griežtai nusistovėjusi, todėl nestebina toks nukrypimas nuo labiau įprasto varianto. Evangelijų tekstuose tikslios informacijos apie Kryžiaus kelią nėra, tepaminėti du Jėzaus sustojimai: Simono Kirėniečio pagalba ir susitikimas su Jeruzalės moterimis (*Mt 27, 32; Mk 15, 21; Lk 23, 26–31*). 1759 m. lietuviškai išleistoje, šv. Bonaventūrai priskiriamoje knygoje „Ziwasas pona yr Diawa musu Jezusa Christusa...“ išdėstyta truputį kita, nei dabar įprasta, įvykių eiga. Pasak šio teksto, Simonas nešė kryžių iki pat Kalvarijos kalno: „Ant Kana Kalworyjes kada su Jezusu Ponu ateje, norint Cyrenuszas padieje Jezusuy Ponuy križiu neszty [...] parpule Jezusas milawsis Križiumi apsunktintas...“⁴². Pastaruosius žodžius visiškai atitiktų Žemaičių Kalvarijoje esanti stočių tvarka. Galima numanyti, kad kuriant Kryžiaus kelią buvo naudotasi įvairiais literatūriniais šaltiniais.

Turint galvoje gana ilgą Žemaičių Kalvarijos egzistavimą, vertėtų pasidomėti, ar keitėsi Žemaičių Kalvarijos plano struktūra.

Palyginus dabartinį kalvarijų kelio vaizdą su XVII a. vidurio literatūroje rastais fragmentiškais ir neišsamiais aprašymais, tegalima konstatuoti, kad tarp jų esminių prieštaravimų nėra. 1648 m. poemoje autorius nepaminėjo pirmųjų Suėmimo kelio epizodų, jo procesijos kelias apžvelgtas tik nuo *Alyvų sodo* vietos, tačiau toliau suminėtos visos tos pačios ir dabar esančios stotys. Kryžiaus kelyje vietoje dviejų dabar esančių *Susitikimo su Švč. Mergele Marija* ir *Šv. Veronikos* kopylių poemoje paminėtas tik susitikimas „su moterimis“ („w bramie go potkaly Niewiasty“)⁴³. Šį skirtumą galime traktuoti ir kaip poetiniam tekstui leistiną netikslumą.

Poetas Kryžiaus kelyje paminėjo *Miesto vartus*, *Simono Kirėniečio pagalbą* ir dvi Kalvarijos kalno stacijas, bet neužsiminė apie *Trečiąjį parpuolimą*, *Rūbų nuvilkimą* ir *Šv. Elenai* skirtą kopylią. Ar visų dabar

esančių stacijų tuomet nebuvo, ar poetas jas tiesiog praleido – nežinia. Juk tekste nepaminėta ir *Paskutinės Vakarieniės* kopyčia, nors, pagal M. Valančių, tuomet ji jau turėjo atlaidų privilegiją⁴⁴.

Vienuolyno Rožinio brolijos promotoriaus Jurgio Kasakauskio 1681 m. išleistuose rožinio kalbėjimo ir kalvarijų lankymo pamokymuose „Rožancius Szwečiausios Maryos Pannos ...“ išvardytos visos ir dabar esančios Kančios kelio stotys, išskyrus paskutiniąją. Čia nepaminėta *Šv. Kryžiaus Atradimo* vieta, o kopyčia *Grabas Chrystusa Pona* vadinama aštuoniolika ir paskutine⁴⁵.

Akivaizdu, kad Žemaičių Kalvarijos kopyltėlės Gardų teritorijoje buvo išdėstytos pagal numatytą planą. Atrodo, kad, kuriant procesijoms skirtą trasą, buvo naudotasi Ch. Adrichomius pateiktu Jeruzalės planu, tačiau atsižvelgta ir į Lenkijos kalvarijos patirtį ar teologinėje literatūroje buvusius kančios aprašymus. Kai kurie svarbūs skirtumai čia, kaip ir kituose XVII a. steigtuose panašiuose kompleksuose, atsirado dėl topografinių neatitikimų, tačiau visgi Žemaičių Kalvarijoje pavyko suformuoti pagrindinius kompozicinius masyvus ir išdėstyti juos privaloma Rytų (Alyvų kalnas) – Vakarų (Kalvarijos kalnas) ašimi. Kalvarijų ansamblio planas, dabartinius kontūrus įgijęs dar vyskupo J. Tiškevičiaus laikais, galutinai buvo suformuotas ne vėliau kaip XVII a. 9 dešimtmetyje.

Sunku spręsti, kaip XVII a. viduryje atrodė stotis žymintys statiniai. Jau minėta, kad pradiniam kalvarijos steigimo etape kryžiais buvo pažymėta būsimo kalvarijos teritorija, galbūt taip paženklintos ir stočių vietos. Tačiau iš karto buvo imtasi didesnių statybų⁴⁶. Tą patvirtintų ir 1640 m. stebuklo aprašymas, kuriame jau sakoma, jog piligrimas Gardų kalvarijoje „galėjo pamatyti išskirstytas kopyčias kalnuose atskiroms Kristaus kelio Kančioms [skirtas]“⁴⁷.

Anot M. Valančiaus, visos medinės kopyčios čia buvo pastatytos dar vyskupo J. Tiškevičiaus laikais. Tačiau 1649 m. poemoje „Kalvaria Zmudzka...“ yra tam kiek prieštaraujančių žinių. Deja, šis literatūrinis šaltinis dažniausiai neperteikia tikslaus, juo labiau detalios kopylių vaizdo, nors kai kurie objektai apibūdinti gana aiškiai. Tekste galima išskirti 13 stočių⁴⁸. Apie kai kurių išvaizdą visai neužsiminta (*Pas Aną, Pas Eroda, Susitikimas su moterimis*). Dvi stotis – *Prie Kedrono* ir *Simonas Kirėnietis* – tuo metu žymėjo tik kryžiai. *Suėmimo* ir *Prie miesto vartų* vietos pavadintos kopyliomis, pastaroji – vartų pavidalo kopyčia. Likusios stotys – *Malda Alyvų sode, Pas Kajafą, Nukryžiamas, Jėzaus Kapas* – poemoje pavadintos bažnyčiomis. Toks įvardijimas, matyt, reiškė jų išskirtinumą visame komplekse. Jos galėjo būti didesnės, puošnesnės arba dėl atlaidų skaičiaus turėjo aukštesnį statusą.

Be to, Piloto pretorijaus vietoje stovėjo du tiksliau neapibūdinti pastatai. Bent vienas iš jų – *Rotušė*, Jėzaus Nuplakimo ir Erškėčiais vainikavimo vieta, taip

pat galėjo būti įspūdingesnis ir puošnesnis statinys. M. Bardauskas, šlovindamas J. A. Lackio dosnumą, miglotai pasakė: „negailėjai didžiulių išlaidų, kol neatsirado Gardų Kalnuose šitas Jeruzalės valdovo Pontijaus išjuokto ir erškėčių vainiką nešančio Kristaus palaimintasis Reginys“⁴⁹. Galbūt ši frazė nusakė visai konkretų didiko indėlį kuriant Kryžiaus kelią – jo pastangomis sukurta *Rotušės* koplyčios meninį apipavidalinimą.

Poemoje jausmingai ir kartu detalai aprašomi skirtingi Jėzaus kančios epizodai, tačiau iš teksto sunku spręsti, ar piešiami vaizdai buvo įkvėpti pačioje kalvarijoje regėtų meno kūrinių – skulptūrų ir paveikslų, ar perimti iš įvaizdžiais prisodrintos baroko literatūros.

Konkrečiau apibūdinta tik *Nukryžiavimo* vieta. Ją, kaip ir dabar, ženklino kryžiaus plano pastatas (lenk. *Kościół Krzyżowy*, lot. *Templa in Crucis educi formam*)⁵⁰. Čia buvo nukryžiuoto Jėzaus atvaizdas: „...Dievą prikaltą prie kryžiaus rodo. Kojos, rankos bukais vinimis pradurtos“. Galbūt minėtą atvaizdą galime tapatinti su dabar bažnyčios altoriuje esančiu Nukryžiuotoju (4 pav.).

Kražių jėzuitų vienuolyno lėšomis kalvarijoje buvo pastatytas išskirtinis šv. Kapo vietą žymintis pastatas. M. Bardauskas, kreipdamasis į juos, rašė: „...ten pat sukūrėte ir Kristui garsų Kapą [...] nedrįstu skelbti balsu savo džiaugsmo, matydamas sukurto Kapo skoningą išdėstymo tvarką...“⁵¹

Poemoje „Kalvaria Zmudzka...“ pabrėžtas kuklus kalvarijos koplyčių vaizdas: „Marmuro čia nematyti, nei uolų tašytų, / nei taip pat aukso skardomis dengtų

sienu. Paprastu pavidalu bažnytinius statinius statė...“⁵². Tačiau tekstą reiktų vertinti atsižvelgiant į XVII a. skonį ir meno vertinimo kriterijus. Galima numanyti, kad visas kompleksas veikiausiai buvo iš nebrangių medžiagų, daugiausia – medžio. Tačiau vertinant iš dabarties pozicijų, tai nebūtinai buvo kuklios meninės išraiškos architektūros ir dailės kūriniai. Nėra žinių, kad kuriant koplytelių architektūrą ir apdailą vyskupas J. Tiškevičius būtų nurodęs naudotis kokiais nors pavyzdžiais, kaip būta Zebrzydowo kalvarijos atveju. Atsižvelgiant į komplekso globėjų visuomeninę padėtį ir turtus, taip pat fragmentiškai išlikusius ano meto dailės kūrinius, atrodo, kad čia buvusių XVII a. sukurtų objektų meninė vertė buvo labai aukšta. Yra tikimybė, kad dabar bažnyčioje esanti XVII a. I puse datuojama⁵³ puikaus drožėjo darbo skulptūra „Nuplaktas Jėzus“ buvo sukurta Piloto pretorijų žyminčiai stotčiai, o tik vėliau, kaip ir Nukryžiavimo koplyčios skulptūra, buvo perkelta į bažnyčią. Tad galime numanyti, kad J. Tiškevičiaus laikais Žemaičių Kalvarijoje kūrė profesionalūs europinio lygio menininkai.

* * *

Europos šalių pavyzdžiai rodo, kad kalvarijų kompleksus paprastai globodavo kuri nors vienuolija. Šių piligrimystės centrų priežiūra, juose atliekamų pamaldų apimtis reikalavo didelių pajėgų. Deja, nėra žinių, kas 1638–1642 m. administravo Gardų parapiją. Knygos „Novae Hierusalem Fax Nova...“ istorinėje dalyje iš bažnytinių sluoksnių atstovų paminėti tik jėzuitai. Nerašyta nei apie dominikonus, nei apie kokius nors kitus dvasininkus, išskyrus patį vyskupą.

Paskutinėje M. Bardausko knygos dalyje surašyti 1639–1643 m. Žemaičių Kalvarijoje įvykę stebuklai. Kiekvieno aprašymo pabaigoje paminėti dvasininkai, kurie pagal bažnytinę tvarką patvirtino stebuklo faktą. Tarp 46 čia aprašytų atvejų tik septynis tvirtino dominikonai. Ankstyviausias vienuolio tėvo Augustino Valentinavičiaus patvirtintas stebuklas įvyko tik 1641 m. Tai sustiprina hipotezę, kad dominikonai nedalyvavo pradiniam religinio centro kūrimo etape. Labiausiai tikėtina, kad pirmaisiais metais parapijoje darbavosi jėzuitai, galbūt – pasauliečių kunigai.

Kokios priežastys lėmė, kad vėliau Žemaičių Kalvarijos globa buvo patikėta dominikonų, kitaip – pamokslininkų, ordinui? Konkrečios vienuolijos pasirinkimą tokiais atvejais paprastai lemdavo labai įvairios priežastys: vienuolijos regula, dvasingumo tradicijos, aktyvumas ir populiarumas, jos ryšiai su fundatoriumi, fundacijos intencijų visuma, istorinės aplinkybės, devociniai, šeimyniai-asmeniniai motyvai.

J. Tiškevičiaus valią galėjo lemti Lenkijos provincijos dominikonų aktyvumas ir spartus konventų skaičiaus augimas XVII a. pradžioje. Teologinėmis studijomis, kontempliacija ir evangeliniu apaštalavimu pagrįsta dominikonų sielovados veikla atitiko į

4. Skulptūros „Nukryžiuotasis“ fragmentas (XVII a.). Žemaičių Kalvarijos bažnyčia (V. Balčyčio nuotrauka, 2001)

aktyvią pastoraciją linkusio Žemaitijos vyskupo tikslus. Matyt, ne paskutinį vaidmenį vaidino ir tradiciškai prie dominikonų konventų steigiamos mokyklos. Be to, šioje vienuolijoje buvo stiprus kristologinis mokymas, dominikonai daug dėmesio skyrė Išganytojo kančios apmąstymui ir kontempliacijai, platino rožinio maldos formą. Fundaciniame akte vyskupas paminėjo, kad dominikonų ordinas garsus Švč. Jėzaus Vardo ir Švč. Mergelės Marijos garbinimu⁵⁴.

Nuo seniausių laikų Europoje, taip pat ir Žemaitijoje XVII a., efektyviausias, o gal ir vienintelis būdas platinti katalikų tikėjimą neraštingoje visuomenėje buvo pamokslai. Šiuo požiūriu Žemaitijoje jau XVI a. pabaigoje – XVII a. pradžioje jėzuitų padedamas daug nuveikė vyskupas Merkelis Giedraitis, tačiau jo pradėtas darbas buvo aktualus ir J. Tiškevičiaus laikais. Tridento nutarimų dvasioje teikęs ypatingą dėmesį ganytojiškai misijai, vyskupas pats garsėjo pamokslais ir iškilmingų procesijų pomėgiu⁵⁵. Naujai įsteigto Kryžiaus Kelio liturgijoje, skirtoje vaizdžiai atskleisti, propaguoti bei aiškinti Jėzaus Kančios prasmę, svarbią vietą turėjo užimti kvalifikuotai parengti dominikonų pamokslai.

Šventose vietose, taigi ir Kalvarijoje, atlaidai būdavo gaunami atlikus išpažintį ir priėmus komuniją. Susirinkus gausybei maldininkų, išpažintims išklausti reikėjo daug dvasininkų, todėl vienuolių administracija ir šiuo atžvilgiu buvo paranki vyskupui. Jie buvo pakviesti „pamokslams ir išpažinčių klausymui ir kitiems dvasiniams darbams“⁵⁶.

Galima pridurti, kad Žemaitijoje XVII a. II pusėje dvasininkai privalėjo mokėti lietuviškai ar žemaitiškai, kad suprastų, ką jam sako penitentas. Gerai žinoma Žemaičių vyskupo sąlyga kviečiant pirmuosius dominikonus į Raseinius, kad vienuoliai sakytų pamokslus vietos kalba. Reikia manyti, ta pati sąlyga buvo kelta ir Žemaičių Kalvarijos dominikonams.

Dar viena svari piežastis į Gardus pakviesti būtent Pamokslininkų ordiną galėjo būti ta, kad Žemaičių vyskupijoje lig šiol nebuvo dominikonų vienuolynų, nors Vilniaus vyskupijoje jų įsisteigė net keli: Vilniuje (1501), Merkinėje (1606), Astrave (1618), Derečine (1618), Brastoje (iki 1629), Aukštadvaryje (1629), Gardine (1632), Kaune (1641).

Neatmestina prielaida, kad į Žemaičių vyskupiją pakviesti dominikonus buvo nuspręsta J. Tiškevičiui lankantis Romoje. 1641 m. vyskupas grįžo į Žemaitiją po dvejus metus trukusios kelionės. J. Tiškevičiaus iniciatyva ir lėšomis vyskupijoje 1642 m. buvo įkurti iš karto du šio ordino vienuolynai: Raseiniuose ir Garduose. Virbalio vaitas Janas Wścieklica 1643 m. fundavo dar vieną vienuolyną Virbalyje⁵⁷. Per metus Žemaitijoje atsirado net trys dominikonų konventai.

Autentiško vienuolyno fundacijos akto nepavyko aptikti. Archyve saugomi du šį aktą liudijantys ir patvirtinantys XVII a. vidurio dokumentai.

1644 m. birželio 8 d. popiežiaus Urbono VIII vyriausiojo raštininko (*protonotarius*) Kristoforo Vidmano siųstame rašte, kuriame patvirtintos dominikonų teisės Kalvarijoje (taip pat Žemaičių Kalvarijos bažnyčios XIX a. inventoriuose), rašoma, kad vyskupas J. Tiškevičius vienuolyno žemės fundaciją suteikė 1642 m. rugsėjo 7 dieną⁵⁸. Dovanojimo aktas sudarytas „Apaštalu Sosto valia“ ir vyskupijos kapitulai pritarus. Vienuolyno prioru tuo metu paminėtas Jokūbas Puhačevskis⁵⁹.

Išliko ir Žemaičių kapitulės pritarimą liudijančio dokumento nuorašas: 1649 m. liepos 12 d. kapitula pakartotinai patvirtino Kalvarijos dominikonų vienuolyno 1642 m. fundaciją (pirmą kartą tai buvo padaryta 1646 m. vasario 8 d.)⁶⁰. 1649 m. dokumente buvo cituotas 1642 m. fundacijos tekstas, kuriame rašyta, kad J. Tiškevičius savo vyskupijos valdose, Garduose, pastatė koplyčias, vaizduojančias „Jėzaus Kančios misterijas“. Vėliau norėdamas, kad šioje vietoje deramai būtų propaguojamas, stiprinamas ir aiškinamas Kryžiaus kelio kultas, pakvietė Evangelijos skelbimu ir pastoracija išgarsėjusį dominikonų ordiną. Dominikonai savo vienuolynui ir bažnyčiai išsirinko vietą už Gardovos (Varduvos?) upės, kur stovėjo vyskupui priklausę ūkiniai pastatai. Šioje vietoje „pirmą pradžiai“ buvo pastatyti „mediniai statiniai“. Nors tekste konkrečiai nebuvo paminėta, greičiausiai tuokart pastatyta ir naujoji medinė bažnyčia. Kartu dominikonams buvo suteikta žemės valda ir perduota Šv. Jono bažnyčia „su šventu ir pasaulietiniu turtu, kartu su likusiomis puikiai įrengtomis Viešpaties Kančios Misterijų koplyčiomis [...] bei liturginių reikmenų inventoriumi“. Dokumente pateikta informacija nurodo, kad dominikonai buvo pakviesti globoti ir propaguoti jau įsteigtą Kryžiaus kelio kulto kompleksą.

XVII a. tekstai verčia koreguoti nusistovėjusią nuomonę Žemaičių Kalvarijos įkūrimo klausimu. Atrodo, kad vykdant pradinius 1638–1640 m. kalvarijos steigimo darbus – kuriant planą, statant ir įrengiant koplyčias – dominikonai nedalyvavo. Jie buvo pakviesti ir apgyvendinti jau įsteigtoje ir stebuklais pagarsėjusioje kalvarijoje.

1649 m. generalinės kapitulės posėdyje dominikonų ordinui atstovavo valstybės notaras Jonas Černieviskis, įgaliotas šv. teologijos lektoriaus Reinaldo Tiškevičiaus iš Gardų konvento. Galbūt tuo metu Reinaldas Tiškevičius buvo vienuolyno viršininkas.

1649 m. rašte konventas vadintas Švč. Mergelės Marijos Užmigimo (Mirties) vardu. Taigi galima tvirtinti, kad tuomet jau tikrai stovėjo vyskupo J. Tiškevičiaus Žemaičių Kalvarijos dominikonams statyta nauja medinė bažnyčia, kuriai buvo suteiktas Švč. Mergelės Marijos Užmigimo titulas⁶¹.

Pastačius naują, senosios Gardų bažnyčios pastatas buvo paverstas viena iš koplyčių, kuri žymi Jėzaus

maldos Alyvų kalne vietą. Dar ir XIX a. per jonines dominikonai šioje koplyčioje laikydavo mišias⁶².

1646 m. pranešime-reliacijoje į Romą J. Tiškevičius vertino vyskupijoje besidarbuojančius dominikonus: „Jie gi sąžiningi ir teisingi skelbdami Dievo žodį, teikdami sakramentus ir rūpindamiesi sielomis taip elgiasi, kad aš juos pelnytai pripažįstu esant mūsų ir parapijiečių paguoda bei parama. Uoliai ir rezultatyviai Dievo vinyinėje darbuojasi skurde gyvendami ir kovodami po saldžiu Viešpaties tikėjimo jungu“⁶³.

Vyskupas J. Tiškevičius naują Kryžiaus kelio kultui pašventą kompleksą patikėjo jo vyskupijoje dar neįsitvirtinusiems, bet Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje jau gerai žinomam dominikonų ordinui. Vyskupui buvo svarbūs ordino nuopelnai evangelizacijos, pastacinės veiklos ir teologijos srityse. Jis suteikė dominikonams išlaikymą, pastatė vienuolyną ir bažnyčią, leido rinkti aukas visoje Žemaičių vyskupijoje⁶⁴. Vyskupo palankumas ordinui visoje Lietuvos dominikonų provincijoje buvo ilgai atmenamas, o Žemaičių Kalvarijos konvento bažnyčioje kabėjo jo, kaip fundatoriaus, portretas.

* * *

Beveik nėra jokių žinių apie J. Tiškevičiaus laikais statytą medinę dominikonų bažnyčią. Netgi jos titulas dažnai buvo klaidingai įvardijamas⁶⁵. Vienuolyno fundacijos tvirtinusiame 1786 m. rašte minima, kad vyskupas buvo pašventinęs bažnyčią Švč. Mergelės Marijos Užmigimo vardu (lot. *Templum Dormitionis Beata Virginis Maria*). Juo konventas vadintas ir 1649 m. Žemaičių kapitulos dokumente. Lig šiol vienintelis Eust. Tiškevičius savo vienuolijų istorijos tyrinėjimuose buvo paminėjęs šį titulą⁶⁶.

Naujajai, Švč. Mergelės Marijos Užmigimo vardu tituluotai bažnyčiai turėjo būti įsigytas ir titulas atitinkantis altorinis atvaizdas, tačiau nėra žinių, kad Žemaičių Kalvarijoje būtų buvęs Švč. Mergelės Marijos mirtį ar Ėmimą į dangų vaizduojantis kūrinys. Greičiausiai jį atstojo kuris nors iš dviejų dabar Žemaičių Kalvarijoje tebesančių paveikslų – „Švč. Mergelė Marija“ arba „Rožinio Švč. Mergelė Marija“. M. Bardausko knygos stebuklų aprašymuose paminėta, kad 1642 m. bažnyčioje buvo „Marijos altorius“, kuriame malonę patyręs tikintysis paliko sidabrinį votą⁶⁷.

Apie tai, kad dabar Žemaičių Kalvarijoje garbinamas Švč. Mergelės Marijos atvaizdas labai anksti buvo pripažintas stebuklingu, rašė W. Nowakowski ir J. Totoraitis⁶⁸. Jie minėjo, kad 1643 m. gegužės 3 d. vyskupijos sudaryta kanauninkų Mikalojaus Bliškovskio ir Mikalojaus Paustricijaus (M. Povetrijaus?⁶⁹) komisija, išklausiusi liudininkų, paveikslą paskelbė stebuklingu. Nepaisant šio fakto ir 1643 m. tekste esančios akivaizdžios nuorodos į paveikslui suteiktą malonę, 1650 m. Alberto Kojelavičiaus rašytoje „Miscellanea rerum...“, Gardų kalvarijai skirtoje pastraipoje,

nei vienas iš Švč. Mergelę Mariją vaizduojančių paveikslų nepaminėtas⁷⁰.

Kažin ar Švč. Mergelės Marijos altorius buvo vienintelis bažnyčioje. Vyskupo J. Tiškevičiaus laikų paprinėse bažnyčiose jų paprastai stovėdavo bent trys, o kartais ir daugiau. Dominikonų konvente pagal tradiciją turėjo būti ir šv. Dominyko atvaizdas arba atskiras jam skirtas altorius. Apie didesnę altorių skaičių netiesiogiai byloja ir 1661 m. Onos Vazinskienės testamentas, kuriame užsimenama apie jos velionio vyro Vaitiekaus (Alberto) Vazinskio funduotą altariją (titulas nenurodytas) Žemaičių Kalvarijos bažnyčioje⁷¹.

Vyskupas J. Tiškevičius didelį dėmesį skyrė brolių steigimui, rekomendavo jas kurti prie kiekvienos parapijos⁷². Brolių tikslas buvo platinti viešąjį kultą, rodyti ir diegti krikščioniško gyvenimo pavyzdį. Dalyvavimas jų veikloje garantavo sielos išganymą, nes brolijos paprastai turėdavo išsirūpinusius dalinius arba visuotinius atlaidus. Kiekvienas potridentinis vienuolių ordinas platino „tradicines“ savo vienuolijos brolijas; dominikonai – itin populiarią „Rožinio Švč. Mergelės Marijos“ broliją. Matyt, šio vardo brolija dar vyskupo J. Tiškevičiaus laikais buvo ir Žemaičių Kalvarijoje. Tą patvirtintų ne tik šalutiniai argumentai – vyskupo iniciatyva ir dominikonų tradicija, bet ir lig šiol bažnyčioje tebesantis „Rožinio Švč. Mergelės Marijos paveikslas“, datuotinas XVII a. I puse. Šis paveikslas taip pat tikriausiai kabėjo atskirame Rožinio brolijos išlaikomame ir tvarkomame altoriuje. Kad toks tikrai buvo XVIII a. pradžioje, įrodo Juozapo Kazimiero Gavrilovičiaus 1710 m. rašytas testamentas, kuriame paliekama pinigų jo puošybai⁷³.

Senieji Europos piligrimystės centrai dažnai turėjo ne po vieną tikinčiųjų garbinamą šventenybę. Žymios relikvijos paprastai būdavo stipriausias traukos veiksnys. Šiame kontekste reikėtų suvokti, kokią reikšmę Naujosios Jeruzalės, kaip religinio centro, formavimuisi turėjo vyskupo Jurgio Tiškevičiaus ir jo giminaičio Jonušo Tiškevičiaus dėka iš Liublino dominikonų vienuolyno gauta nemaža dalis garsiosios šv. Kryžiaus relikvijos. Liublino šv. Kryžiaus kultas ypač sustiprėjo XVII a. viduryje. 1617 m. relikvija buvo padalyta į dvi dalis, kurių didžioji 1645 m. patalpinta į prabangų gyno aukso relikvijorių⁷⁴. Jį užsakė Kijevo vaivada Jonušas Tiškevičius, žymus valstybės veikėjas, karys, Maltos ordino kavalierius ir bažnyčių, visų pirma Berdyčevo karmelitų vienuolyno, fundatorius, vyskupo J. Tiškevičiaus pusbrolis (mirė 1648–1649 m.). Matyt, jo įtaka lėmė, kad buvo nusižengta tradiciniam draudimui dalyti relikviją. Tas pats Jonušas Tiškevičius „per Žemaičių vyskupą J. Tiškevičių“ 1648 m. lapkričio 13 d. šv. Kryžiaus gabalėlį (apie 1,5 colio ilgio) sidabro relikvijoriuje paaukojo Žemaičių Kalvarijai⁷⁵.

Didžiulė procesija 1649 m. liepos 4 d., Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo šventės oktavoje, relikviją iškilmingai įnešė į Žemaičių Kalvarijos bažnyčią. Šią

šventenybę savo knygoje jau 1650 m. minėjo A. Kojelavičius: „in Ecclesia ligni S. Crucis notabilem portionem deposuit“⁷⁶. Skirtingai nei daugelis kitų Lietuvoje XVII a. pradžioje įgytų, o vėliau pamirštų relikvijų, šv. Kryžius Žemaičių Kalvarijoje buvo nuolat adoruojamas. Nuo pat pradžių (galbūt toks buvo vyskupo sumanymas) jis tapo neatsiejama Kryžiaus kelio liturgijos dalis ir iškilmingų procesijų akcentas.

Anoniminio piligrimo 1648 m. rašytoje poemoje dominikonų bažnyčia pavadinta Šv. Kryžiaus bažnyčia. Greičiausiai turėta galvoje, jog bažnyčioje saugota brangi šv. Kryžiaus relikvija. Kitur nėra duomenų teiginiui pagrįsti, kad toks galėjo būti antrasis bažnyčios titulas.

Bažnyčioje saugotų šventenybių vertę, taip pat Žemaičių Kalvarijos religinio centro greitą išgarsėjimą bei populiarumą (praėjus vos dešimčiai metų po įsteigimo) nusakoma trumpa 1648 m. teksto frazė, jog atlaidų metu maldininkų perpildytoje bažnyčioje būta daugybės votų: „Ant beveik visų sienų kabėjo lentelės, kuriose buvo aprašyti stebuklai“⁷⁷.

Naujoms Kryžiaus kelio apeigoms reikėjo atitinkamų liturginių tekstų. Nežinia, kuriuo tiksliai metu J. Tiškevičius buvo užsakęs „vienam kunigui parašyti maldas ir giesmes“, skirtas Kryžiaus kelio procesijoms⁷⁸. Čia vertėtų prisiminti 1646 m. išleistą giesmyną „Giesmes Tikieimuy Katholickam prideranzias“, kuriame yra daug Žemaičių Kalvarijoje giedotų giesmių⁷⁹. Jis priskiriamas Saliamonui Mozerkai Slavocinskiui, tačiau, Vaclovo Biržiškos nuomone, tikrasis šio giesmyno autorius buvo jau minėtas jėzuitas Jonas Jaknavičius. Konstantinas Jablonskis tuo abejojo dėl lingvistinių teksto ypatybių⁸⁰. Tai įdomus sutapimas. J. Jaknavičiaus dalyvavimas steigiant kalvariją Garduose sustiprina V. Biržiškos hipotezę. Gal J. Jaknavičius ir buvo tas M. Valančiaus minėtas „vienas kunigas“, o jo sukurtos maldos ir giesmės pateko į 1646 m. leidinį?

Garduose įsteigta kalvarija labai greitai tapo vienu pagrindinių religinių centrų Žemaitijoje, pralenkusi tikinčiųjų seniau lankytas vietas. Pats J. Tiškevičius 1646 m. pranešime-reliacijoje į Romą, minėdamas žymiausias vyskupijos bažnyčias, rašė: „Bet Naujoji Jeruzalė, naujai mano įrengta [...] tiek žymesnė, kiek daugybė tūkstančių žmonių bet kuri mėnesį ir nustatytu laiku, ypač Didžiojo Pasninko metu ir Šventąją savaitę, į mūsų Išganytojo kančioms skirtas pamaldas visuomet čia susirenka, kur savo nuodėmes išpažindami [...] gauna daugybę dieviškų malonių [...]“. Visa tai paskirtų raštininkų yra aprašoma, kad savo laiku būtų paskelbta. Tų religingų žmonių pamaldumo užsidegimą ir Dievo garbės aukštinimą daugelis geradarių savo aukomis paremia“⁸¹.

XVII a. tekstuose minima, kad tikintieji miniomis plūdo ir „reikalavo“ naujų procesijų kalvarijoje. Lankėsi Palangos, Mosėdžio, Vainuto, Rietavo, Skuodo, Plungės, Šiaulių, Tverų, Kretingos, Telšių, Alsėdžių,

Lieplaukės ir Varnių parapijiečiai, atvykdavo piligrimai iš Kuršo, Livonijos, Rusijos ir Lenkijos⁸². Iškilmingų eisenų metu tikintieji nešdavo vėliavas, giedodavo ir atgailaudavo negailestingai save plakdami. Pats vyskupas J. Tiškevičius, rodydamas pavyzdį, nuolat lankėsi Kalvarijos atlaiduose.

1646 m. reliacija informavo, kad didžiausios procesijos kalvarijoje vykdavo per Velykas. O 1650 m. A. Kojelavičius rašė, kad iškilmingiausios pamaldos Žemaičių Kalvarijoje atliekamos Didžiąją Savaitę ir pirmąjį liepos mėnesio sekmadienį, t. y. Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo šventės oktavoje. Pastarosios šventės procesija aprašyta ir 1648 m. bei 1649 m. lotynų ir lenkų kalbomis išleistoje poemoje⁸³. Joje autorius ne tik aprašė paties regėtus vaizdus, bet įpynė ir dialogą su 1648 m. įvykusio garsaus prikėlimo iš mirusiųjų stebuklo dalyviu bajoru Lvovičiumi.

Anksčiau, 1642 m. liepos mėnesį, M. Bardausko liudijimu, įvyko reikšmingas dieviška malone paženklintas įvykis, kai vienu metu „kaip vienas“ į katalikų tikėjimą atsivertė ten buvę liuteronai ir kalvinistai, tarp jų atskirai paminėta bajorė Orvydienė⁸⁴. Šis stebuklas primena dar vieną Kalvarijos reikšmės aspektą – piligrimystės centras Žemaitijoje galėjo spinduliuoti savo įtaką į gretimas, reformacijos apimtas Kuršo žemes.

* * *

J. Tiškevičiaus vyskupavimo metais per gana trumpą laiką (nuo 1638 iki 1649 m.) buvo įsteigtas ir suformuotas tuo metu reikšmingiausias piligrimystės centras Žemaitijoje. Remdamasis ilgamete europine Kryžiaus kelio pamaldumo ugdymo patirtimi, Žemaičių vyskupas ne tik inicijavo ir „projektavo“ kalvariją Garduose, bet pasirūpino taip pat ir kitais kulto formavimui ne mažiau svarbiais elementais. Iš popiežiaus buvo gautos atlaidų privilegijos, kurios buvo svarbiausias bet kurios šventos vietos lankomumo veiksnys. Nuolatinei kalvarijos priežiūrai ir Kryžiaus kelio pamaldumo stiprinimui įkurdintas aktyviai pamokslaujantis ir sielovados veiklai pasišventęs dominikonų ordinas. Pastatyta nauja bažnyčia, konsekruota potridentines Katalikų Bažnyčios nuostatas atspindinčiu Švč. Mergelės Marijos titulu ir aprūpinta svarbiomis šventenybėmis: Šv. Kryžiaus relikvija ir į maloninguosius pretenduojančiu Švč. Mergelės Marijos paveikslu. Vyskupo nurodymu parašytos lietuviškos giesmės ir maldos, skirtos Kryžiaus kelio liturgijai. Galima numanyti, kad ne atsitiktinai, o paties vyskupo iniciatyva iki 1649 m. pasirodė bent keturios Žemaičių Kalvariją garsinusios knygos lenkų ir lotynų kalbomis⁸⁵. Jose daug vietos skirta Dievo malone įvykusiems stebuklams Žemaičių Kalvarijoje, taip pat pateikti išankstinio šios vietos šventumo liudijimai.

Deja, amžiams bėgant, didelė dalis Žemaičių vyskupo J. Tiškevičiaus ir jo paskatintų geradarių iniciatyva nuveiktų darbų buvo prarasta negrįžtamai. Gal-

būt jau XVII a. viduryje kraštą užgriuvusios negandos pradėjo naikinti su baroko epochai būdingu polinkiu į puošnumą ir vizualius efektus sukurtą Kryžiaus kelio kompleksą, apie kurio meninę vertę liudija išlikę pavieniai XVII a. dailės kūriniai, šlovinantys amžininkų tekstai. Ilgainiui buvo primirštos ir Gardų kalvarijos sukūrimo istorijos aplinkybės. Ir nors XVII a. J. Tiškevičiaus valia įsteigtas piligrimystės centras Žemaitijoje tebėra gyvybingas ir reikšmingas, dabartinis Žemaičių Kalvarijos ansamblis – bažnyčia, koplyčios bei dauguma čia esančių dailės kūrinių – jau XIX a. meninės kultūros rezultatas.

Gauta 2003 06 23

Nuorodos

- ¹ A. Motuza, *Žemaičių Kalvarijos Kalnų giesmių kilmė, Tiltai*, 1997, Nr. 2, p. 47–58; N. Markauskaitė, *Žemaičių Kalvarijos stebuklingasis Dievo Motinos paveikslas, Žemaičių praeitis*, d. 2, Vilnius, 1993; M. Matušakaitė, *Senoji medžio skulptūra ir dekoratyvinė drožyba Lietuvoje*, Vilnius, 1998, p. 40–41.
- ² M. Valančius, *Raštai*, t. 2: *Žemaičių vyskupystė (1848)*, Vilnius, 1972, p. 121, 299–301.
- ³ A. Ragažinskas, *Žemaičių Kalvarijos aprašymas*, Vilnius, 1906, p. 14; J. M. Giżycki, *Wiadomość o Dominikanaach prowincji Litewskiej*, Kraków, 1917, t. 1, s. 104.
- ⁴ Žemaitijos Katalikų Bažnyčios padėtį apibūdinančiame dokumente vyskupas rašė, kad jo valdomoje vyskupijoje yra Jėzuitų kolegija, vienas karmelitų ir trys bernardinų vienuolynai. Užsiminta ir apie kuriamą kalvariją, tačiau visame tekste nieko nerašyta apie dominikonų vienuolius (*Relationes status dioecesium in Magno Ducatu Lituaniae, Dioeceses Vilnensis et Samogitiae, Fontes historiae Lituaniae*, vol. I, red. P. Rabikauskas, Romae, 1971).
- ⁵ St. Czerski, *Opis Żmudzkiej diecezji*, Wilno, 1830, s. 33; Eust. Tyszkiewicz, *Wiadomość historyczna o zgromadzeniach i fundacyach męzkich i żeńskich Rzymsko-katolickich klasztorów w Dyecezyi Wileńskiej*, Wilno, 1857, s. 58–59; S. Barącz, *Rys dziejów zakonu kaznodziejskiego w Polsce*, Lwów, 1861, s. 347; ir kt.
- ⁶ J. Totoraitis, *Žemaičių Kalvarija*, Marijampolė, 1937, p. 11–20; K. Bružas, A. Miškinis, Varduva, *Lietuvos TSR urbanistikos paminklai*, 1979, Nr. 2, p. 90, 126; V. Jankauskas, *Žemaičių Kalvarijos bažnyčios ir vienuolyno architektūrinio ansamblio raidos bruožai, Žemaičių praeitis*, d. 2, Vilnius, 1993, p. 172–182; ir kt.
- ⁷ Tveruose ir Šiluvoje garbinti Švč. Mergelės Marijos paveikslai, Zapyškyje – „labai senas mūsų Išganytojo atvaizdas“ (*Relationes status...*, p. 286).
- ⁸ *Novae Hierusalem Fax Nova ingentem Christi gratiarum Thesaurum in Samogitia*, per [...] *Georgium Tyszkiewicz vigilantissimum Pastorem suum, Gordianis in montibus nuper absconditum peregrinis revelans coram invisente Calvariam [...] Casimiro Leone Sapieha, mareschalco curiae Magni Ducatus Lituaniae [...] gubernatore. Facta, nec non accensa, eidemque [...] dicata a Nicolao Bardowski, nobili Samogita philosopho. Vulgata*. Vilnae, 1643.
- ⁹ Ten pat, p. F. (Dėkoju vert. S. Paškonytei)
- ¹⁰ Gal vyskupas pasinaudojo tradicine jėzuitų misija Žemaitijoje, tačiau greičiausiai M. Ginkevičius (1594–1663) ir B. de Soksas (1587–1658) buvo atvykę iš Vilniaus, nes maždaug tuo metu abu dėstė teologiją universitete (A. Liuima, Kražių kolegija, *Kražiai*, Chicago, 1983, p. 25; P. Rabikauskas, *Vilniaus akademija ir Lietuvos jėzuitai*, Vilnius, 2002, p. 144, 212, 222, 253, 287–288, 334, 500).
- ¹¹ Vaclovo Biržiškos nuomone, J. Jaknavičius (1598?–1668) 1638–1641 m. Žemaitijoje dirbo misionieriumi (V. Biržiška, *Aleksandrynas* (1960), Vilnius, 1990, t. 1, p. 275) ir galėjo turėti ryšių su vyskupu J. Tiškevičiaus aplinka.
- ¹² Jau XVI a. II pusėje Žemaičių vyskupai Garduose turėjo dvarą (*Codex Mednicensis seu Samogitiae Dioecesis*, Col. P. Jatulis, Romae, 1981, t. 1, p. 381, 583). Išlikę ir XVII a. dokumentai, liudijantys apie jo egzistavimą (*LVIA*, SA–14795, l. 582 ir kt.).
- ¹³ *Novae Hierusalem Fax Nova...*, p. F2.
- ¹⁴ Ten pat.
- ¹⁵ Žemaičių vyskupo Mikalojaus Paco (1610–1618) 1613 m. vizitacijos dokumente paminėta Gardų koplyčia be titulo ir pajamų (*NMB RS*, f. PR 1313, l. 75), 1622 m. ji jau vadinta Šv. Jono Krikštytojo bažnyčia (M. Valančius, ten pat, p. 299), 1636 m. – parapine (*Synodus dioecesis cleri duc. Samogitiae*, Vilnae, 1636, p. L2). Žemaičių vyskupo stalo valdų inventoriuose apie 1637–1639 m. jau minėti joninių kermašiai Garduose (*NMB RS*, f. PR 311, l. 62).
- ¹⁶ *Novae Hierusalem Fax Nova...*, p. F2v.
- ¹⁷ Ten pat, p. G.
- ¹⁸ *Jeruzalem Nowe we wsi z dawna nazwaney Góra obawione przez Cudowne widzenie na Niebie Krzyza Swietego na gorze teraz Kalwaryey w Roku 1667 dnia 26 Miesiąca Grudnia [...] przez Andrzeia Iana Frankiewica [...] wierszem opisane*. Warszawa, 1671, p. 1–7; *Słownik geograficzny królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, Warszawa, 1882, t. 3, p. 713.
- ¹⁹ Vilniaus Šv. Dvasios konvento narys kun. Liudvikas Hrincevičius, 1749 m. išleidęs Žemaičių Kalvarijos stacijų lankymo vadovą, knygelės prakalboje apgailestavo, kad 1748 m. Vilniuje gaisro metu pražuvo jo paties parengta knyga, aprašanti Žemaičių Kalvarijoje įvykusius stebuklus nuo pirmojo apreiškimo (*Przewodnik obchodzącym*, 1749, s. 8–9). XIX a. pabaigoje gaisre žuvo ir Žemaičių Kalvarijoje saugoti oficialūs raštiški liudijimai, vadinamoji „stebuklų knyga“.
- ²⁰ *Novae Hierusalem Fax Nova...*, p. Gv–H.
- ²¹ Ten pat, p. Hv–I.
- ²² *Novae Hierusalem Fax Nova...*, p. Gv; *Calvaria Samogitiae ab [...] Georgio Tyszkiewicz episcopo Samogitiae administratore episkopatvs Piltinensis, [...] erecta a devoto spectatore deskripta*, Vilnae, 1648; Ši poema, priskiriama jėzuitui Petruui Kojelavičiui, 1649 m. buvo išverstą į lenkų kalbą (*Kalvaria Zmudzka, od iasnie wielmoznego y przewielebnego pana [...] Księdza Ierzego Tyszkiewicza biskupa Zmudzkiego nominata Wilenskiego [...] wystawiona. Z Laćinskiego wierszem polskim przez nabożnego pielgrzyma opisana*, Vilnae, 1649).
- ²³ 1639 m. vyskupas J. Tiškevičius nuvyko į Romą *ad limina apostolorum*, įteikė pranešimą apie savo vyskupijos padėtį, atliko karaliaus Vladislavo Vazos jam patikėtą misiją dėl Stanislovo Kostkos beatifikacijos. Įgijęs

- popiežiaus Urbono VIII prielankumą, 1640 m. gavo popiežiaus rūmų prelado titulą, 1641 m. buvo paskirtas Piltinės (Kuršo) vyskupijos administratoriumi. Iš kelionės grįžo 1641 m. (R. Krasauskas, Tiškevičiai (Jurgis), *Lietuvių enciklopedija*, Boston, 1964, t. XXXI, p. 239–241)
- ²⁴ *Relationes status...*, p. 252–253.
- ²⁵ Ši septynių Jėzaus kančios kelių apmąstymo būdą praktikavo ir Vilniaus Šv. Juozapo ir Nikodemo brolija.
- ²⁶ P. H. Pruszcz, *Morze Łaski Boskiej; ktore Pan Bog w Koronie Polskiej po różnych mieyscach, przy Obrazach Chrystusa Pana, y Matki iego Przenayświętszey na serca ludzi pobożnych, z głębokości miłosierdzia swego, nieprzebranego, co dzień obficie wylewa [...]*, Kraków, 1740; M. Valančius, ten pat, p. 300.
- ²⁷ M. K. Radvila-Našlaitėlis, *Kelionė į Jeruzalę* (Braunschweig, 1601), Vilnius, 1990, p. 74–83.
- ²⁸ *Novae Hierusalem Fax Nova...*, p. K.
- ²⁹ Ten pat, p. I2.
- ³⁰ *Kazanie na pogrzebie [...] pana Iana Alphonsa Lackiego Xiestwa Zmoydzkiego generalnego starosty [...] zakonu kaznodziejskiego w Wysokim Dworze fydatora. Przez x. Petronisza Kamińskiego s. theologii doktora, [...] Dominikana w Kościele Wysokodworskim w Roku 1647 dnia 15 Stycznia*, Wilno, 1647.
- ³¹ Net išlikusiuose XIX a. dokumentuose visiškai nepaminėtas kalvarijų koplytėlių ansamblis. Sunku paaiškinti priežastis, kodėl dominikonų prižiūrimos kalvarijų koplytėlės nebūdavo įtraukiamos į vienuolyno turto apskaitą. Galbūt tuo metu griežtai sudarytame bažnyčių turto surašymo klausimyne nebuvo numatyti panašaus pobūdžio priklausiniai ir, rašant Žemaičių Kalvarijos vienuolyno inventorių, nebuvo taikomas koks nors išskirtinis dokumento sudarymo variantas.
- ³² J. J. Kopeć, Kalvarie i cykle Drogi Krzyżowej w kulturze polskiej oraz ich związku z topografią Jerozolimy; G. Bania, Tak zwany wpływ Adrychomiusza na XVII-wieczne kalwarie Polskie, *Jerozolima w kulturze europejskiej*, Warszawa, 1997, p. 225–240; 257–260; ir kt.
- ³³ J. J. Kopeć, ten pat, s. 230–231.
- ³⁴ Ch. Adrichomio, *Theatrum Terrae Sanctae et biblicarum historiarum cum tabulis geographicis aere expressis*, Coloniae, 1628.
- ³⁵ Gal šis faktas pabrėžtas siekiant sukurti šventosios Romos miesto alijziją (*Kalvaria Zmudzka...*, s. B.).
- ³⁶ Prieš kelerius metus ant „Pivnyčios“ kalvos esanti dviguba koplyčia, žymėjusi vieną stotį *Pas Kajafą*, dabar išskirta į dvi stotis: *Pas Kajafą* ir *Kalėjime*. Todėl po jos esančių stočių eilės numeris pasislinko vienu skaitmeniu tolyn, ir dabar kalvarijoje priskaičiuojama 20 stočių.
- ³⁷ Tokį Jėzaus Kančios kelio suskirstymą į Suėmimo ir Kryžiaus kelią pateikė Ch. Adrichomius, rėmėsis karmelito Jono Paesscheno siūlymu išskirti „tikrąją“ (pradedamą nuo Piloto rūmų) ir „ilgesniają“ (nuo Alyvų Sodo) Kryžiaus kelio versiją (J. J. Kopeć, Droga Krzyżowa, *Encyklopedia Katolicka*, Lublin, 1983, t. 4).
- ³⁸ K. Bružas, A. Miškinis, ten pat, p. 90.
- ³⁹ A. Mitkowska, Jerozolimska Droga Pojmania i Droga Krzyżowa kanwą kompozycyjną europejskich fundacji kalwaryjnych, *Jerozolima w kulturze europejskiej*, Warszawa, 1997, p. 248.
- ⁴⁰ *Relationes status...*, p. 253.
- ⁴¹ M. K. Radvila-Našlaitėlis, ten pat, p. 95–96; *Jeruzalem Nowe...*, s. 7–131.
- ⁴² *Ziwas Pona yr Diewa musu Jezusa Christusa, tay ira, kielas Yszganima [...] Pagal Historyiu Ewangelistu Swētuiu, Par S. Bonawentura Zokana Brolu mažšnuiu [...]* (1759), Vilnius, 1998, p. 222.
- ⁴³ *Kalvaria Zmudzka...*, s. Cv–C2.
- ⁴⁴ M. Valančius, ten pat, p. 300.
- ⁴⁵ J. Kasakauskis, *Rožancius Szwečiausios Maryos Pannos yr saldžiausya Warda Jezusa teypogi spasabas apwayksciojima kałnu Kałwaryos Ziamayciu su modlitwomis yr giesmemis anto szūžijęciomis*, Wilnius, 1681, p. 109. Jau antrajame 1727 metų J. Kasakauskio knygelės leidime suminėtos visos stotys, tarp jų ir *Atradimas Kryžiaus S.* (ten pat, 1727, p. 149).
- ⁴⁶ *Relationes status ...*, p. 253.
- ⁴⁷ *Novae Hierusalem Fax Nova...*, p. Lv.
- ⁴⁸ *Kalvaria Zmudzka...*, s. Cv–C2v.
- ⁴⁹ *Novae Hierusalem Fax Nova...*, p. I 2v.
- ⁵⁰ *Calvaria Samogitiae...*, p. Dv; *Kalvaria Zmudzka...*, s. Cv.
- ⁵¹ *Novae Hierusalem Fax Nova...*, p. K.
- ⁵² *Kalvaria Zmudzka...*, s. Bv.
- ⁵³ M. Matušakaitė, ten pat, p. 40–41.
- ⁵⁴ *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 293, l. 354v.
- ⁵⁵ Eust. Tyszkiewicz, *Groby rodziny Tyszkiewiczów*, Warszawa, 1873, s. 36–37; W. Przyalgowski, *Żywoty biskupów Wileńskich*, Petersburg, 1860, s. 132–135; M. Valančius, ten pat, p. 371.
- ⁵⁶ P. H. Pruszcz, ten pat, s. 11.
- ⁵⁷ G. Błaszcyk, Fundacje i fundatorzy klasztorów diecezji Żmudzkiej w XVII i XVIII wieku, *Lituanio-Slavica Posnaniensia: studia historica*, Poznań, 1985, t. 1, s. 144.
- ⁵⁸ *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 350, l. 2.; f. 669, ap. 2, b. 221, l. 237v, 636v ir kt. 1644 m. birželio 9 d. tas pats popiežiaus vyriausiasis raštininkas K. Vidmanas patvirtino ir Raseinių dominikonams užrašytą turtą bei teises į Raseinių bažnyčių (M. Valančius, ten pat, p. 303).
- ⁵⁹ Literatūroje, pradent M. Valančiumi (M. Valančius, ten pat, p. 300), jis vadinamas Petru Puhačevskiu.
- ⁶⁰ *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 293, l. 354–354b.
- ⁶¹ *LVIA*, SA–14793, l. 177.; Eust. Tyszkiewicz, ten pat, 1857, s. 58–59.
- ⁶² *NMB RS*, f. PR 991, l. 39; M. Valančius, ten pat, p. 299.
- ⁶³ *Relationes statum ...*, p. 285.
- ⁶⁴ *Pedelis Miros Saldžiausi medi Kriziaus Jezusa Pona Sawimp turis inriszta arba Nobazeņstwa ape tagi saldžiausi medi Kristaus Ižganitojo musu [...] isz Lankiszka Ziemaytiszkay izguldita [...]*, Wilnius, 1750, p. IV.
- ⁶⁵ Pastaruosiuose tyrinėjimuose vyravo nuomonė, kad J. Tiškevičiaus laikų, kaip ir dabar, Žemaičių Kalvarijos bažnyčia buvo pašvęsta Švč. Mergelės Marijos Apsilankymui (V. Jankauskas, ten pat, p. 173; P. Šverabas, Žemaičių Kalvarija, buvęs dominikonų (vėliau – marijonų) vienuolynas ir Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo bažnyčia, *Lietuvos vienuolynai*, Vilnius, 1998, p. 426).
- ⁶⁶ *LVIA*, SA–14793, l. 177; f. 1671, b. 293, l. 354; Eust. Tyszkiewicz, *Wiadomość historyczna...*, p. 58.
- ⁶⁷ *Novae Hierusalem Fax Nova...*, p. N2.
- ⁶⁸ W. Nowakowski, *O cudownych obrazach w Polsce przynajświętszej Matki Bozej*, Kraków, 1902, s. 246; J. Totraitis, *Lietuvos Jeruzalė*, Marijampolė, 1937, p. 10.
- ⁶⁹ Kanauninkas Mikalojus Povetrijus 1643 m. birželio 3 d. pasirašė aprobatą M. Bardausko knygai.

- ⁷⁰ *Miscellanea rerum ad statum ecclesiasticum in Magno Litvaniae Ducatu pertinentium Collecta ab Alberto Wiuk Koiaowicz [...]*, Vilnae, 1650, p. 34–35. Juo rėmėsis Guilielmo Gumpenberg 1672 m., skirtingai nei Joanne Drews, rašęs 1684 m., Žemaičių Kalvarijos atvaizdo neįtraukė į maloningųjų sąrašą (W. Gumpenberg, *Atlas Marianus quo sanctae Dei genitricis Mariae imaginum Miraculosarum [...] explicantur*, Monachii, 1672; *Methodus peregrinationis menstruae Mariana ad Imagines deiparae Virg.: [...] a P. Joanne Drews Societatis Jesu*, Vilnae, 1684). Žinoma, šiuose leidiniuose nėra daugybės kitų Lietuvoje garbintų Švč. Mergelės Marijos paveikslų, tačiau panašu, kad stebuklingo atvaizdo šlovę, galinčią prilygti Šiluvos, Trakų, Seinų ar Būdos (Budslavlio) atvaizdams, Žemaičių Kalvarijos paveikslas įgijo vėliau.
- ⁷¹ *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 350, l. 3–8.
- ⁷² *Synodus dioecisana...*, p. 2; J. Vaišnora, *Marijos garbinimas Lietuvoje*, Roma, 1958, p. 80.
- ⁷³ *LVIA*, SA–14503, l. 259.
- ⁷⁴ XIX a. duomenimis, Liubline buvo antra pagal dydį šv. Kryžiaus relikvija pasaulyje. Jos kilmė apipinta legendomis. Nuo X a. pabaigos saugota Kijeve, maždaug XIV a. ji atsidūrė Liubline (G. Jurkovskis, *Wonnosc mistytczney rozy z Kościola Rożanostackiego W W. OO. Dominikanow Prowincyi Litewskiej [...]*, Suprasl, 1756, p. c; J. Wzorek, *Drzewo Krzyża świętego. Kościół o. o. Dominikanów w Liublinie*, Lublin, 1991, s. 11–14 c; 18–20).
- ⁷⁵ Apie tai byloja lotyniškas įrašas Žemaičių Kalvarijos bažnyčioje saugomo relikvijoriaus reverse.
- ⁷⁶ *Miscellanea rerum...*, p. 34.
- ⁷⁷ *Kalvaria Zmudzka...*, s. Dv.
- ⁷⁸ M. Valančius, ten pat, p. 300.
- ⁷⁹ S. M. Slavočinskis, *Giesmes Tikieimuy Katholickam pri-diarancias* (1646), paruošė J. Lebedys, įžanginis str. K. Jablonskio, Vilnius, 1958.
- ⁸⁰ V. Biržiška, ten pat, p. 190; S. M. Slavočinskis, ten pat, p. 47.
- ⁸¹ *Relationes status...*, p. 286.
- ⁸² *Kalvaria Zmudzka...*, p. B2., D.
- ⁸³ *Calvaria Samogitiae...*, p. B; *Kalvaria Zmudzka ...*, p. B.

⁸⁴ *Novae Hierusalem Fax Nova...*, p. Q

⁸⁵ Tai dvi M. Bardausko knygos: jau aptarta lotyniška „Novae Hierusalem Fax Nova...“ (1643) ir galbūt jos lenkiškas variantas: „Echo albo odgłos z Kalwaryjskich gór pochodzący na sławę mocy Jerzego Tyszkiewicza, biskupa Xięstwa Żmudzkiego, proboszcza Trockiego, przez Michała Bardowskiego, obywatela tegoż Xięstwa Żmudzkiego y philosopha“, [Vilnae], 1643. Deja, ši knyga dabar žinoma tik iš bibliografijos. Kitos dvi knygos – minėtoji anoniminio piligrimo poema lotynų (1648) ir lenkų (1649) kalbomis. Kadangi ji priskiriama Petruui Kojelavičiui, galima teigti, kad visi šie leidiniai atsirado jėzuitų aplinkoje.

Dalia Vasiliūnienė

THE FOUNDATION AND DEVELOPMENT OF THE ŽEMAIČIŲ KALVARIJOS RELIGIOUS CENTRE IN THE MID-17TH CENTURY

S u m m a r y

The paper offers a discussion concerning unpublished historical data on the establishment and formation of the Žemaičių Kalvarijos religious centre in the mid-17th century. On the grounds of sources never published before, attempt is made to prove that in 1638 bishop Jurgis Tiškevičius undertook to establish a pilgrimage centre devoted to the Passion of Jesus, and only later, in 1642, entrusted the Dominican Order with its wardship. The contribution of noblemen of the Great Duchy of Lithuania and of Jesuits to the formation of the Calvary complex is elucidated and doubt is thrown on whether the Dominican monks as an organized group could participate in the initial stage of the works. Also, employing new data as well as the reconstructive and the comparative methods, analysis is given to the mid-17th century plan structure of the Cross Route and to its connection with the map of Jerusalem compiled by Ch. Adrichomius, a Dutch scholar, late in the 16th century; a fragmentary reconstruction of the view of the complex of the church and the chapels is presented.